

רשימות

מחלוקת על סמי פלאים

יוסף שכטר

ידוע הוא הספר "שערי התחושה, נסיוני במסקאלין" מאת אלרוס הכסלי. בספר הזה תיאר הכסלי את השינוי הנפלא שחל בו אחרי שבלע את הסממן "מסקאלין", שהיה ידוע לאינדיאנים מזמן, כחוויה הפותחת לפני האדם דרך לעבור לעולם של תחושות והרגשות שהן שונות בתכלית מן התחושות וההרגשות בחיינו וכמעבר לעולם אחר. ונחלקו בזה הדעות: הללו מחייבים ומחשיבים והללו שוללים ומגנים.

באפריל 1961 הופיע ב"וולטובה" השווייצרי מאמר מאת ארתור קסטלר בשם "מסע לנירוואנה", ובו מספר קסטלר שקיבל מכתב מידידו, פסיכאטר באוניברסיטה של הארחארד, על הנושא המעניין כעת ביותר את הציבור האמריקני והוא שנוי במחלוקת ערה: המצב האכסטטי המושג על ידי בליעת סמים הנפוצים במכסיקו. יידו של הפסיכיאטר, אנתרופולוג על-יפי מקצועו, הביא לו שק פטריות "מכושפות", נתן לו ואכל. והנה הוא מעיד על עצמו שלמד אחר כך במשך שש שעות יותר מאשר למד בשש-עשרה שנים שלפני כן. התופעות היו: נשתנו הצורות, כי המנגנון של ראיית המציאות הנורמאלי לא פעל עוד; חלו שינויים ניכרים בתחום הדימויים, כי המכאניזם של התודעה לא פעל עוד, וגם בתחום האמור-ציונאלי חל שינוי, כי ניטל כל הסדר מחיי הרגש. "נוכחתי אני וידידי — כך כותב הפסיכיאטר לקסטלר — שיש בסמים מסוימים כדי להרחיב את התודעה, לשנות את האופק ולבטל את החשיבה המופשטת. על ידיהם כולים לזכות בהשראה מיסטית. אם אתה מעוניין בדבר — כותב הפסיכיאטר — אני יכול לשלוח לך פטריות כאלה, ואני תאב לשמוע מה תהיה השפעתן עליך". קסטלר נסע לעיר אחדת בארצות-הברית ופסיכיאטר אחר, ד"ר פ., שדעתו מירדת על נסיונותיו האישיים ועל הנסיונות בעשרה אנשים אחרים, והגיע לכלל השערה שהפטריות מסוכנות פחות מן המסקאלין ומביאות למצבים נעימים ומשרות רוח טובה. קסטלר ידע שמצב הרוח והנפש בשעה שעוברים את הסף לארץ הפלאים מכריע בדבר, כי הוא משפיע על האופן ועל "הצבע" של החוויות. ודוקא ביום שעמד קסטלר לבלוע את הסממן העשוי מן הפטריות, קרה דבר לאצנים והיה שרוי בדכדוך. בשעה שנכנס לניסוי עלו בדעתו זכרונות עגומים מימי החקירות ו"שטיפת המוח" שנעשו בו על ידי המשטרה באירופה, ובכל זאת החליט לעמוד בניסוי. נתנו לו את הסממן בצורת גלולה ורודה קטנה, והוא בלע מנה הגונה — תשע גלולות. הפעולה צריכה לבוא אחרי חצי שעה, ואצלו איחרה הפעולה לבוא, ורק אחרי שעה ויותר התחיל להרגיש בתופעות הדומות לאלה המתוארות על-ידי בעלי הנסיונות במסקאלין. כשעצם את עיניו ראה תבנית מאירה, יפה מאד, אך

אחרי כן נהפכה לתולעים, לתמונה כפי שראה קודם לכן במעבדה מבעד למיקרוסקופ, והתולעים הראו נטיה ליהפך לדרקונים. דבר זה נעשה בלתי נעים לו, ולפיכך פקח את עיניו ויצא מן ה"מחזה". עכשיו עשה נסיון שני, עצם עיניו והאיר את עפעפיו הסגורים בפנס כים חזק והתוצאה היתה מפתיעה. מה שראה אז היה דומה לעולם ה"פאנטאסי" סיה" של וולט דיסני. הופיעו הלבות והוא חש עצמו כנמר שך למעלה, אך ידע שהגיע ל"חזון נבואי" זה בנול, ומשום כך פקח את עיניו ויצא בשלום. עכשיו גברה השפעת הסם ומראה המקום שבו נמצא היה משונה גם כשעניו היו פקוחות. הצבעים, לא רק שנעשו מאירים ומזהירים יותר, אלא בעלי איכות השונה מכל מה שראה מעודו. הם היו מחוץ לסולם הצבעים הידוע, באופן שהיה מוכרח להמציא מלים חדשות כדי לרמוז על הצבעים החדשים. אחד מקירות החדר נעשה קעור, ועוד שינויים כאלה. כל זה היה שונה מן העולם הנע של שיכורים ביס. התנועה הגלית הועירה של הוילונות שהונעו על-ידי הסקה שבחדר נהפכה למחול שוטף של קפלים. סף הגירוי הונמך והעצמה והגון האמוציונאלי של התחושות הוגברו. זוהי התופעה היסודית שהיא אופיינית לעולם הפלאים של סממני הפטריות.

אחר כך נכנס ד"ר פ. לחדר זאחרי דקות ספורות חל בפניו של הדוקטור שינוי לא יתואר. צבע פניו נשתנה ונעשה צהוב, פניו נפרדו לשני חצאים כתא המחלק לשני חלקים, ושוב נתחברו שני החלקים אבל לא נעשו לאחד, כי לא שבו למקומם כשהיה. צלקת קטנה בצוארו של הדוקטור, שקודם לכן לא שם לב אליה כלל, נפתחה לרוחה ודומה כאילו רוצה לבלוע את הבשר של הסנטר. אוזן אחת התכווצה ואוזן שניה שניה גדלה בזרתות אחת-דוה.

כל המראה היה שדי, וחיוניות הנועצה התחלפו בכל פעם. גופו של האיש נשאר ללא שינוי, וחזון התענועים חל על החלקים מן הצואר ולמעלה. התמונות שנוצרו היו בשני ממדים, כאילו נעשו מקרטון. התופעות האלה נתגברו בעיקר כשהאיש נמצא במקום שבו ראה אותו קסטלר בראשונה וכשעבר האיש לפינות אחרות של החדר נעשו הפנים פחות מבעיות. כך היה הדבר גם לגבי עוזריו של ד"ר פ. אחד מהם נראה כמונגולי שראשו תלוי על עמוד תלייה סמוי. קסטלר לא יכול לעמוד כך וביקש שישחררו אותו ממראות הנועצה, ואז שינו האנשים את מקומם בחדר ועל ידי כך הוקל מצבו.

קסטלר שלט ברוחו במשך שלוש עד ארבע שעות של הניסוי, אבל לא שלט בחושיו כדרך ששלט בהם בראשית הניסוי בשעה שפקח את עיניו וגירש את מראות הנועצה. במצב מסוים של הניסוי חל שינוי גם בידו הימנית של קסטלר, שנתעקמה והוטל בה מום מכווץ ובסיס המתכת של המנורה שעל השולחן נהפך לרגל של ציפור-טרף. בפניו של קסטלר לא חל כל שינוי והוא נוכח בכך בהסתר תכלו בראי.

המגיעים לראשי ההרים כשהגיעה נוספת מהם והם ר"ר אים את המראה מפסגת ההר, טועמים טעם אחר במראה מאלה המגיעים לראש ההר ברכבת או במכונית. אנשי המסתורין האמיתיים דומים הם לאלפיניסטים, והעובדים לארץ פלאים באמצעות הסממנים דומים לעולים לראשי ההרים ברכבת-כבל או במכונית.

הבאתי את שתי הדעות. רצוני להעיר כי אמנם צדק קסטלר שהרבה מן המראות המושגים אנו מפיקים מתוך עצמנו, מתוך מערכת העצבים שלנו, אבל דוקא הרעיון שכל מה שחורג מן המסגרת היומיומית אנו בעצמנו יצרנו אותו הוא עדות מובהקת, שיש ערך לחוויות המור-ציאות אותנו ממסגרת הרגילנו, שיש ערך לפלא בע"ל למנו. כולנו כבולים בעולם הנוהג כמנהגו, וכבולים בתוך עצמנו ובפרויקציות של עצמנו, ואין אנו מצליחים לעבוד את גבול האני הקטן והעולם הקטן האפור, ועל כן חשוב הוא המומנט של ההפתעה שבניסויים. האדם לומד על ידי הפלא שאין הכל ברור וידוע לו, שאין הכל כמו שהוא רגיל לחשוב, ושאין הכל תלוי בו ובפרויקציות שלו.

צדק קסטלר בהערתו שהחוויות מושגות על ידי הזמנה באופן זול ועל נקלה. אבל כנגדו יש להעיר, שאם אדם הוא חלש ואינו יכול להגיע לראש ההר ברגליו, הרי אם לא יעלה ברכבת-כבל או במכונית לא יגיע לשם בכלל ולא יראה את הדר העולם. וכן מי שאינו זוכה לצאת מן העולם היומיומי והוא משתמש בסממנים כדי לזכות פעם בהארה אינו ראוי לגנאי, שהרי הוא פועל מתוך שאין לו ברירה.

לדבריו של קסטלר בענין הדלות האמנותית והמחשבתית של רושמי הרישומות סמוך לניסויים יש להעיר שאין מכאן כל ראיה על חוסר הערך של הניסויים. יש לזכור את דברי לאוטסה שהיוודע (המכיר) אינו מדבר והמדבר אינו יודע (מכיר). הדבר נראה פרדוכסאלי, אך יתכן שהדלות האמנותית והמחשבתית מעידה שהחוויה גדולה ואינה ניתנת לביטוי אמנותי ומחשבתית. יש לבדוק את הדבר מבחינה אחרת: אם הניסויים האלה נהפכים לדברים הדומים למורפיניזם וכד', שבהם האנשים מנסים להיפטר לזמן קצר מחייהם התפלים יום-יום, כדי לברוח מהם ולהיות למשהו אחר, ובשובם לחיי הם הרגילים הם נוכחים שלא השיגו מאומה, ומתגברת בהם הרגשת הריקנות והשאפה "לצאת" שוב לזמן-מה וחוזר חלילה, או שהניסויים במסקאלין וכדומה אינם מסוג זה.

המודד לערך של מצב כזה ניתן בחזרתו של האדם מעולם הפלאים לעולם היום-יומי: אם האדם חוזר לחיי יום-יום והוא מרגיש שנתעשר, והוא "מתפרנס" מן העושר החדש מבחינה נפשית — סימן שיש אלהים במצב הזה. ואם האדם חוזר עני ודל ככתחילה, אם הוא מתרוקן ואף על פי כן הוא נמשך להמצא שוב בעולם הפלאים מתוך ידיעה שלא ישיג שם תוכן אמיתי — סימן שאין שם אלהים ושהכל הוא אשליה מבחינת רוחנית-נפשית.

אחרי שפגה השפעתו של הסממן שוב הכל לקדמותו חוץ מהשתנויות קלות של צורות, שלא היו מבעיתות וחלפו מהר.

ההפרעות הקלות נמשכו כשכובע ימים. קרה ששונה פתאום מראה פניהם של מכריו ושל אנשים זרים ברכבת, ודומה היה כאילו נגלו לו סודותיהם הפנימיים ביותר של האנשים האלה, אך הוא לא יכול לתת ביטוי למה שנגלה לו.

הניסויים שעשה ד"ר פ. באנשים לפני כן היו חיוביים. האנשים היו במצב רוח טוב והניסוי בקסטלר היה יוצא מן הכלל לרעה.

קסטלר מתנגד לחסידי הגלגלים של הסממנים החושבים שעל ידי מסקאלין וכדומה אפשר להגיע להתגלות, או למצב הנקרא בפי התיאולוגים הנוצריים מצב של חסד. החוויות הנגרמות על-ידי חמרים כימיים אפשר להן לדעתו להיות נעימות או מעוררות בהלה, אבל אינן אלא תופעות שאנחנו מוציאים אותן מתוך עצמנו, מתוך מערכת העצבים שלנו, ודבר אין להן עם העולם שלמע"ל לה מאתנו. קסטלר קובע שבין רשימותיהם של הסופרים והסטודנטים שרשמו את דבריהם בהשפעת הסממנים אין אף רשימה אחת שהיא בעלת ערך אמנותי או רעיוני אף-על-פי שהכותבים הם אנשים מוכשרים. הדעות האמנותיות והמחשבתיות של הרשימות מעידה, לדעתי, על חוסר הערך של הניסוי.

קסטלר עשה ניסוי שני בסממני הפטריות בתנאים טורפים יותר כשהוא נמצא יחד עם חמשה ידידים בביתו של אחד מידידיו מן האוניברסיטה של הארווארד.

שוב באו טעויות החושים: המקום התרחב והצטמצם חליפות כמו במפוחית-שליד, אבל במראה הפנים של האנשים שישבו אתו שבת רעים לא חל שינוי לרעה, להיפך, הם נראו יותר יפים. הוא שמע מוסיקה והעיד שמעולם לא שמע מוסיקה נהדרת כמותה, כי הפעם הבין את המהות הפנימית ואת כוחה המגי של המוסיקה. ואף על פי כן לא שינה קסטלר את דעתו על הניסויים, וגם אר בדעה שהם מלאכותיים ושהמעבר המדומה לטראנס צוננטי נקנה בזול והוא נטול ערך.

בספרו "שמים וארץ" מגן הכסלי על הסממנים ועל האכסטאזה הבאה על ידיהם מפני טענת המלאכותיות. הוא אומר שכל הנסיונות של בני האדם תלויים באופן זה או אחר בתהליכים כימיים, וגם בעלי המסתורין הגדולים בעבר פעלו בכיוון זה לשנות את הכימיות של הגוף על ידי סיגופים וצומות. הם הורידו על ידי כך את מפלס הסוכר של הדם וגופם נמצא במצב של מחסור מובהק בוויטאמינים, וגם התישו את כוחם על ידי כך ששרו מזמורי תהלים בלי הרף. אנשי המזרח הרחוק עסקו באימוני נשימה שהביאו לתוצאות דומות.

הכסלי מסיק מכאן גם לגבי המחפש מעבר לטראנס-צוננטי בימינו, שעליו להעזר באמצעים כימיים מסוג מסקאלין וכדומה.

קסטלר מסתייע כנגדו במשל. הגה האלפיניסטים העוברים להרים הגבוהים בעמל רב במשך שעות רבות. כיום אפשר לעלות ברכבת או אף במכונית, אבל האלפיניסטים